

## FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MOHIYATI

Madmarahimov Alibek

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20286173>

**Annotatsiya:** Mazkur konferensiya tezisida fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy-huquqiy mohiyati, ularning demokratik huquqiy davlatdagi o'rnini hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni konstitutsiyaviy tartibga solishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Tezisda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriridagi normalar asosida jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyati institutlari sifatida tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** fuqarolik jamiyati, konstitutsiyaviy huquq, jamoatchilik nazorati, demokratik boshqaruv, xalq hokimiyatchiligi, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, o'zini o'zi boshqarish.

### Kirish

Fuqarolik jamiyati institutlari demokratik huquqiy davlatning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasida alohida o'rin egallaydi. Ular fuqarolarning manfaatlari, huquqlari va ijtimoiy tashabbuslarini ifodalovchi, davlat organlari bilan jamoatchilik o'rtasida barqaror muloqot maydonini shakllantiruvchi hamda jamiyat hayotida fuqarolarning ongli ishtirokini ta'minlovchi institutlar sifatida namoyon bo'ladi. Konstitutsiyaviy-huquqiy nuqtayi nazardan fuqarolik jamiyati institutlari davlat hokimiyatidan tashqarida shakllansa-da, davlat va jamiyat o'rtasidagi aloqalarning huquqiy, tashkiliy va kommunikativ mazmunini boyitadi.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi fuqarolik jamiyati institutlarini alohida konstitutsiyaviy institut sifatida mustahkamlashi bilan e'tiborlidir. Bu holat fuqarolik jamiyatining faqat umumiy siyosiy yoki ijtimoiy tushuncha emas, balki konstitutsiyaviy-huquqiy maqomga ega bo'lgan tizimli hodisa ekanini ko'rsatadi. Mazkur institutlar fuqarolar manfaatlarini ifodalash, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, ijtimoiy faollikni kuchaytirish va ochiq boshqaruv madaniyatini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

### Fuqarolik jamiyati institutlari tushunchasi

Fuqarolik jamiyati institutlari deganda davlat organlari tizimiga kirmaydigan, fuqarolarning o'z manfaatlari, huquqlari, ehtiyojlari va tashabbuslarini erkin ifodalashiga xizmat qiladigan ijtimoiy-huquqiy tuzilmalar tushuniladi. Ularning mohiyati shundan iboratki, ular jamiyat a'zolarining ixtiyoriy faolligi, umumiy manfaatlar atrofida birlashishi, huquqiy ong va ijtimoiy mas'uliyat asosida shakllanadi. Bunday institutlar jamiyatning o'zini o'zi tashkil etish qobiliyatini, fuqarolarning davlat boshqaruvi jarayonlariga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatish imkoniyatini ifodalaydi.

Mazkur institutlar tarkibiga jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari va boshqa jamoatchilik tuzilmalari kiradi. Ularning har biri fuqarolik jamiyatining muayyan ehtiyojini ifodalaydi. Jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari fuqarolarning umumiy manfaatlar asosida uyushishini ta'minlasa, ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikrini shakllantirish, axborot almashinuvi va ochiqlik muhitini rivojlantirishga xizmat qiladi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari esa mahalliy darajada ijtimoiy

manfaatlarni ifodalovchi va aholining kundalik hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan masalalarda jamoaviy ishtirokni ta'minlovchi tuzilmalar hisoblanadi.

Nazariy jihatdan fuqarolik jamiyati institutlari davlat bilan shaxs o'rtasidagi oraliq ijtimoiy makonni tashkil etadi. Bu makonda fuqarolar o'z manfaatlarini yolg'iz emas, balki uyushgan, huquqiy shakllangan va jamoaviy ifoda vositalari orqali ro'yobga chiqaradi. Shu bois fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy-huquqiy mohiyati ularning nafaqat tashkiliy shaklida, balki fuqarolarning erkinligi, tengligi, ijtimoiy faolligi va jamoatchilik ishtirokini huquqiy jihatdan ifodalashida namoyon bo'ladi.

### **Konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari**

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida O'zbekiston suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat sifatida belgilangan. Ushbu konstitutsiyaviy ta'rif fuqarolik jamiyati institutlarining umumiy huquqiy tabiatini anglash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Demokratik davlat fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy ishtirokisiz, huquqiy davlat esa jamoatchilik nazorati va qonun ustuvorligi tamoyillarining jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishisiz to'laqonli shakllanmaydi.

Konstitutsiyaning 7-moddasida xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai ekani mustahkamlangan. Bu norma fuqarolik jamiyati institutlarining demokratik mohiyatini ochib beradi, chunki xalq hokimiyatchiligi faqat saylov yoki referendum jarayonlari bilan cheklanmaydi. U jamiyatning turli qatlamlari o'z manfaatlarini ifodalashi, jamoatchilik fikri shakllanishi, davlat organlari faoliyati yuzasidan ochiq munosabat bildirilishi va fuqarolarning ijtimoiy masalalarda faol ishtiroki orqali ham namoyon bo'ladi.

Konstitutsiyaning 36-moddasi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqini belgilaydi. Mazkur ishtirok o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish, davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish, shuningdek davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati vositasida amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Demak, fuqarolik jamiyati institutlari fuqarolarning konstitutsiyaviy ishtirok huquqini ijtimoiy-huquqiy shaklda ro'yobga chiqaruvchi mexanizm sifatida baholanishi mumkin.

Amaldagi Konstitutsiyaning 69-moddasida fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etishi belgilangan. Ushbu norma fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy maqomini bevosita e'tirof etadi. Konstitutsiyaning 72-moddasida esa davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlashi, ularga jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratishi, davlat organlari va mansabdor shaxslarning nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmasligi mustahkamlangan. Bu normalar fuqarolik jamiyati institutlarining mustaqilligi, huquqiy tengligi va jamiyat hayotidagi ishtirokini konstitutsiyaviy himoya ostiga oladi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy asoslari faqat alohida bob bilan cheklanmaydi. Konstitutsiyaning 33-moddasida fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi, axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi belgilangan. 39-moddada fuqarolarning kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish huquqi mustahkamlangan. 81- va 82-moddalarda ommaviy axborot vositalari erkinligi, axborotni izlash, olish, undan foydalanish va uni tarqatishga bo'lgan huquqlar kafolati hamda senzuraning taqiqlanishi nazarda tutilgan. 120-moddada shaharchalar, qishloqlar, ovullar va mahallalarda fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari sifatida e'tirof etilib, ularning davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmasligi belgilangan.

Shuningdek, 148-moddada fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari Davlat budjetining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishi qayd etilgan. Bu normalar fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy tizimdagi o'rnini keng va ko'p qirrali tarzda namoyon etadi.

### **Demokratik boshqaruvdagi o'rni**

Fuqarolik jamiyati institutlari demokratik boshqaruvda xalq hokimiyatchiligi, ochiqlik, shaffoflik, hisobdorlik va jamoatchilik nazorati prinsiplarini amaliy mazmun bilan boyitadi. Davlat hokimiyati organlari o'z faoliyatini faqat huquqiy vakolatlar doirasida emas, balki jamiyatning ehtiyojlari, jamoatchilik fikri va fuqarolarning ijtimoiy faolligi bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyati institutlari ana shu bog'liqlikni ta'minlovchi konstitutsiyaviy-huquqiy vosita sifatida maydonga chiqadi.

Ayni paytda ushbu institutlar fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini kuchaytiradi. Fuqarolar jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari yoki o'zini o'zi boshqarish organlari orqali jamiyat hayotidagi muhim jarayonlarga munosabat bildiradi, muayyan ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalaydi va qaror qabul qilish jarayonida jamoatchilik pozitsiyasini shakllantiradi. Bunday ishtirok demokratik boshqaruvda davlat qarorlari ijtimoiy legitimligining muhim omillaridan biri sifatida qaraladi.

Huquqiy davlat sharoitida fuqarolik jamiyati institutlarining yana bir muhim jihati davlat hokimiyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bilan bog'liq. Jamoatchilik nazorati davlat organlari faoliyatining ochiqligi, mas'uliyati va qonuniyligini ta'minlashga xizmat qiladigan konstitutsiyaviy hodisadir. U nazoratning faqat davlat ichki tizimi orqali emas, balki jamiyatning o'zida shakllangan institutlar orqali ham ro'yobga chiqishini anglatadi. Shu ma'noda fuqarolik jamiyati institutlari davlat va jamiyat munosabatlarida muvozanat, o'zaro muloqot va ijtimoiy ishonchni ta'minlovchi omil sifatida baholanadi.

### **Nazariy yondashuvlar**

Fuqarolik jamiyati institutlarining mohiyatini tushunishda jahon siyosiy-huquqiy tafakkuridagi nazariy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Alexis de Tocqueville o'zining demokratik jamiyat haqidagi qarashlarida jamoat birlashmalarini fuqarolarning erkinligi va ijtimoiy faolligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida talqin qilgan. Uning yondashuvida fuqarolarning ixtiyoriy birlashishi jamiyatning o'zini o'zi tashkil etish qobiliyatini kuchaytiradi va davlat hokimiyatining haddan tashqari markazlashib ketishiga ijtimoiy muvozanat yaratadi.

Robert Dahl demokratik ishtirok va pluralizm nazariyasi orqali zamonaviy demokratiyada turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarining raqobatdosh va ochiq ifodalanishini asoslab bergan. Dahl nuqtayi nazaridan demokratik boshqaruv faqat hokimiyat institutlarining mavjudligi bilan emas, balki fuqarolarning axborot olish, uyushish, o'z qarashlarini bildirish va siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlari bilan o'lchanadi. Bu yondashuv fuqarolik jamiyati institutlarining konstitutsiyaviy huquqlar bilan uzviy bog'liqligini ochib beradi.

Jürgen Habermas jamoatchilik muloqoti va legitimlik haqidagi qarashlarida davlat qarorlarining ijtimoiy asoslanganligi uchun ochiq muloqot maydoni zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu nuqtayi nazardan ommaviy axborot vositalari, jamoat birlashmalari va boshqa jamoatchilik tuzilmalari faqat tashkiliy institutlar emas, balki jamiyatda fikr almashinuvi, tanqidiy muhokama va ijtimoiy rozilik shakllanadigan kommunikativ makon hisoblanadi. Montesquieu hokimiyatlar muvozanati g'oyasi bilan davlat hokimiyati cheklanishi va muvozanatda bo'lishi zarurligini asoslagan bo'lsa, fuqarolik jamiyati institutlari bu muvozanatning ijtimoiy-huquqiy o'lchamini ifodalaydi.

O'zbekiston konstitutsiyaviy-huquqiy fanida ham davlat va jamiyat munosabatlari, xalq hokimiyatchiligi, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati masalalari alohida ilmiy yo'nalish sifatida rivojlangan. A.X. Saidov, X.T. Odilqoriyev, O.T. Husanov, I.R. Bekov kabi olimlarning asarlarida konstitutsiyaviy tuzum, davlat hokimiyati, inson huquqlari, jamoat birlashmalari va demokratik boshqaruv masalalari milliy huquqiy tizim bilan bog'liq holda yoritilgan. Ushbu yondashuvlar fuqarolik jamiyati institutlarini O'zbekiston konstitutsiyaviy tizimining ajralmas elementi sifatida talqin qilishga nazariy asos yaratadi.

### **Yakuniy ilmiy xulosa**

Yuqoridagi ilmiy tahlildan kelib chiqib aytish mumkinki, fuqarolik jamiyati institutlari O'zbekiston Respublikasining demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat sifatidagi konstitutsiyaviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular fuqarolarning huquq va manfaatlarini ifodalash, davlat va jamiyat o'rtasida muloqot o'rnatish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, ochiqlik va hisobdorlik muhitini shakllantirish orqali konstitutsiyaviy munosabatlarning mazmunini boyitadi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy nuqtayi nazardan fuqarolik jamiyati institutlari xalq hokimiyatchiligi, jamoatchilik nazorati, ijtimoiy sheriklik va ochiq boshqaruv prinsiplarini hayotga tatbiq etuvchi institutlar sifatida baholanishi mumkin. Ularning mavjudligi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarida ishtirok etish huquqi, birlashish erkinligi, so'z va axborot erkinligi hamda o'zini o'zi boshqarish huquqining tizimli namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan fuqarolik jamiyati institutlari O'zbekiston konstitutsiyaviy tuzumida davlat va jamiyat o'rtasidagi huquqiy aloqadorlikni ta'minlovchi muhim ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida e'tirof etiladi.

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonuni, 1999-yil 14-aprel, 763-I-son.
3. O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonuni, 2018-yil 12-aprel, O'RB-474-son.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni, 2014-yil 25-sentabr, O'RB-376-son.
5. Saidov A.X. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. Toshkent, 2005.
6. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. Toshkent: Adolat, 2018.
7. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. Toshkent: Yuridik adabiyotlar, 2024.
8. Bekov I.R., Xamidova M., Bokiye J. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. Toshkent, 2025.
9. Tocqueville A. Democracy in America. Vol. I-II. 1835-1840.
10. Dahl R.A. Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press, 1971.
11. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press, 1989.
12. Montesquieu Ch. de. The Spirit of the Laws. 1748.